«Қазақстан тарихының тарихнамасы мен дерекнамасы» пәнге арналған видеодәріс

Шымкент-2025

Лекция тақырыбы:
Қазақстан тарихының орта ғасырдағы – « Мұсылман Ренессансы» кезіндегі жазба деректері

Дайындаған: т.ғ.к., аға оқытушы Тажмуханова Н.Е.

Жоспар:

1. Әл-Фараби еңбектерінің құндылығы.
2. Махмұт Қашгаридің «Түркі сөздерінің жинағы» еңбегіңің маңызы.
3. Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастаңы - жазба дерек ретінде.
4. Ахмет Йүгінекідің «Ақиқат сыйы» еңбегі-мұра ретінде.
5. Қожа Ахмет Йассауидің «Диуани хикмет» кітабіңің ерекшілігі.
6. Сулеймен Бақырғанидің «Бақырғани кітабі» еңбегінің тілі, мазмұны.

Әбу Насыр Әл – Фараби (870 – 950 жж.)

Әбу Насыр әл-Фарабидің есімі әлемге танымал.Ол - әлемдік өркениетке зор үлес қосқан ойшыл-данышпан.Ғалымның мұралары әлемнің әр бұрышына таралды.Оның қолжазбалары Каирде, Стамбулда, Парижде, Бағдатта, Дамаскіде, Лондонда, Москвада, Ташкентте, Санкт – Петербургке, Алматыда сақталуда. Қазіргі кезде Қазақстан ғалымдары ұлы ұстаздың бай мұрасын жинап, зерттеп тануға өз үлестерін қосып келеді.

Қазақстан Ғылым Академиясының кітапханасында әл- Фарабидің елу шақты еңбегі бар. Сонымен қатар Алматыдағы әл-Фараби атындағы ұлттық университетінің кітапханасында ғалымның қолжазбалары сақталуы, олардың көшірмесі бүгінде Астанадағы Еуразия ұлттық университетінің кітапханасында ғалымның қолжазбалары сақталуы, олардың көшірмесі бүгінде Астанадағы Еуразия ұлттық университетінің Отырар кітапханасынан орын алған.

Туған жері – Сырдария бойындағы ерте заманда түркі халақтарының орталығы болған. Ұлы Жібек жолында орналасқан Отырар қаласы. Қазіргі орны Оңтүстік Қазақстан облысы, Шәуілдір ауданының аймағы.Отырарды арабтар «Фараб» деп атаған.




1972 ж. – философия трактаты
1972 ж. – математика трактаты
1973 ж. – әлеуметтік – этикалық трактаты
Қазақстанда жарық көрген еңбектері
1975 ж. – логика трактаты
1985 ж. – тарихи – философиялық трактаты
1992 ж. – ән және поэзия трактаты

Шет елде зерттеген ғалымдар:

19 ғ. – неміс ғалымдары И.Г. Козегартен, Г. Зутер – әлеуметтік бағытын қарастырған

Ф. Диетереци – араб тілінен неміс тіліне философиялық еңбектерін аударған

20 ғ. бірінші жарытысында –

К. Брокельман ал – Фарабидың ғылымға қосқан үлесін қарастырған

20 ғ. екіші жарытысында – Дж. Сартон,

А. Сайлы, Х. Улкен, Р. Эрланджe ағылшын, түрік және француз тіліне аударған

КСРОда П. Иванов, В.П. Зуев,

Б. Гафуров, А. Сагадиев, С. Григорян зерттеген

Қазақстанда 1960 жылдан бүгүнгі күнге дейін ал –Фарабиге арналған зерттеулер жүргүзуде:

1994 ж. – Алматыда ҚазҰУде ғылыми – тәжірибелік конференция өтілді

Зерттеген ғалымдар:

Ә. Марғұлан, А. Қасымжанов, А. Кобесов, К. Жарықбаев,

М. Бурабаев, А. Нысанбаев, А. Дербесалиев

2004 ж. – Мемлекеттік “Мәдени мұра” бағдарламасын орындау жолында

2005 ж. “Әлемдік философиялық мұра” кітаптың 4 томында

ал –Фарабидің ғылымға қосқан үлесі туралы жазылады

Ғалымдардың зерттеу бағытттары

- Іздестіру, іріктеу, сақтау жұмыстары
- Мұраларды қарастырып, баспаға дайындау
- Ғылыми аудару жұмыстарын жүргізу
- Көп бағытты еңбектеріне ғылыми зерттеу жүргізу

Әл-Фарабидің қолжазбасы. Ең құнды жәдігер. Әл-Фарабидің еңбектері мен ғұлама ғалым туралы зерттеу жұмыстары.



Әл-Фарабидің Еуропа елдерінде шыққан еңбегі.







Махмуд Қашгари



Тұған жері – Талас, Шу өзендерінің бойындағы Барсхан қаласы. Махмуд Қашгари 11ғ. өмір сүрген түркі халықтарының тұңғыш ұлы филолог, ғалым, орта ғасырдағы алғашқы түркітанушы деп айтуға болады.

Білім алған қалалары:

- ❖ Қашгар
- ❖ Бухара
- ❖ Нишапур
- ❖ Самарқан
- ❖ Мерв
- ❖ Бағдад

Махмуд Қашгаридың зерттеген бағыттары:

1. Түркілердің тілі
2. Ауыз әдебиеті
3. Этнографиясы
4. Тарихы

Автордың негізгі еңбегінің аты «Диуани лұғат-ат түрк» - «Түркі сөздердің жинағы»

Махмуд Қашгари:

“Мен...түрік, түркмен, оғыз, шығыл, йағма, қырғыздардың сөздерін қасиет құпиаяларың анықтап шықтым, оларды пайдаландым. Мен бұл істерді осы тілдердегі әрбір кішігірім айырмашылықтарды білу үшін істедім. Мен оларды реттеп, әбден тәртіпке келтіріп, жүйелеп шықтым”.

«Түркі сөздердің жинағы» - барлық түркітілдес халықтардың ортақ рухани мұрасы. Сөздікте 6000 мың сөз іріктеліп алынған.

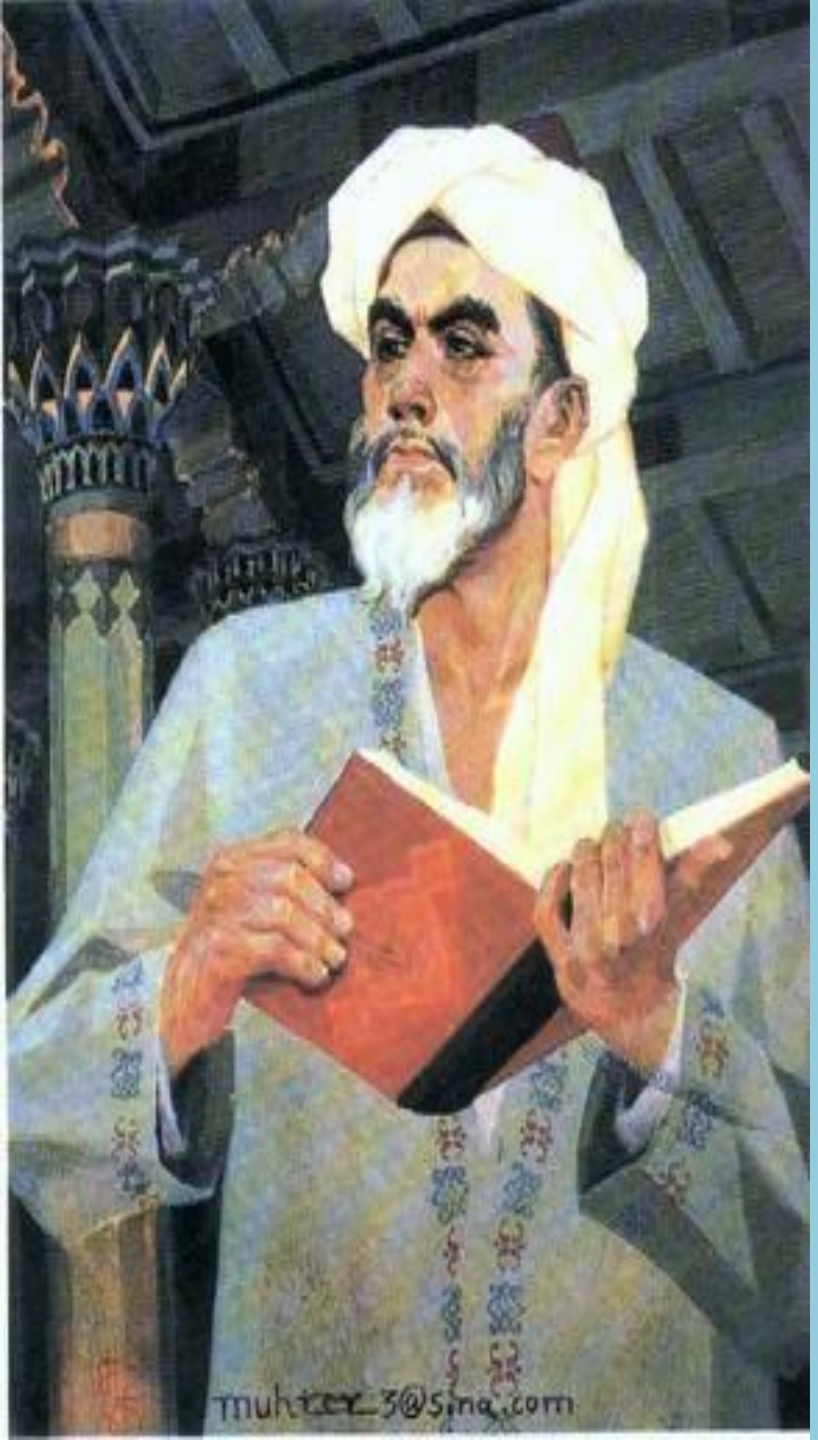
Зерттеген ғалымдар:

А. Бомбачи, М. Хартман,

А. Боровков, Н. Баскаков, Х. Суюншалиев,

А. Ибатов, К. Бекетов,

А. Қоңратбаев



Жүсіп Баласағұн (1020-?)
ақын, ойшыл, ғалым, мемлекет қайраткері.

Негізгі еңбегі “Құтты білік” – 1070ж. түркі тілінде жазған.

3 нұсқасы бізге дейін жеткен:

1. *- 1439 ж. Гератта табалған (Вена кітапханасында Австрияда сақталады)*
2. *- 1896 ж. табылған нұсқа Каир қаласындағы кітапханада*
3. *- 1913 ж. Наманган қаласында табылған*

(Ташкент қ. Шығыстану институнда)

Поэмада төрт ұлық сөздердің негізі көрсетілеген:

Бірі оның – шындық жолы әділет

Екіншісі – құт пен ырыс, дәулет

Үшінші – ақыл мен парасат

Төртінші – ұстамдылық, қанағат

Еңбекте – мемлекетті басқару қағидалары, ұстамдары, басқарудың ережелері мен заңдары

Мінез – құлық пен әдет – ғұрып нормалары қамтылған

Ахмет Йүгінеки – XII ғ.

Түркістан қаласының маңында өмерге келген және тұлғанын екі көзіде көрмеген.

Ислам дәуірінің этикалық, моральдық, дидактикалық мәселелерің білгірлікпен жырлаған сөз зергерлерінің бірі боп табылады.

Негізгі еңбегі “Ақиқат сыйы” – зерттеген ғалымдар:

- ✓ *Е. Бертельс*
- ✓ *В. Радлов*
- ✓ *С. Малов*
- ✓ *А. Күрішжанов*
- ✓ *Б. Сагинтаев*

(қазақшаға аударған)

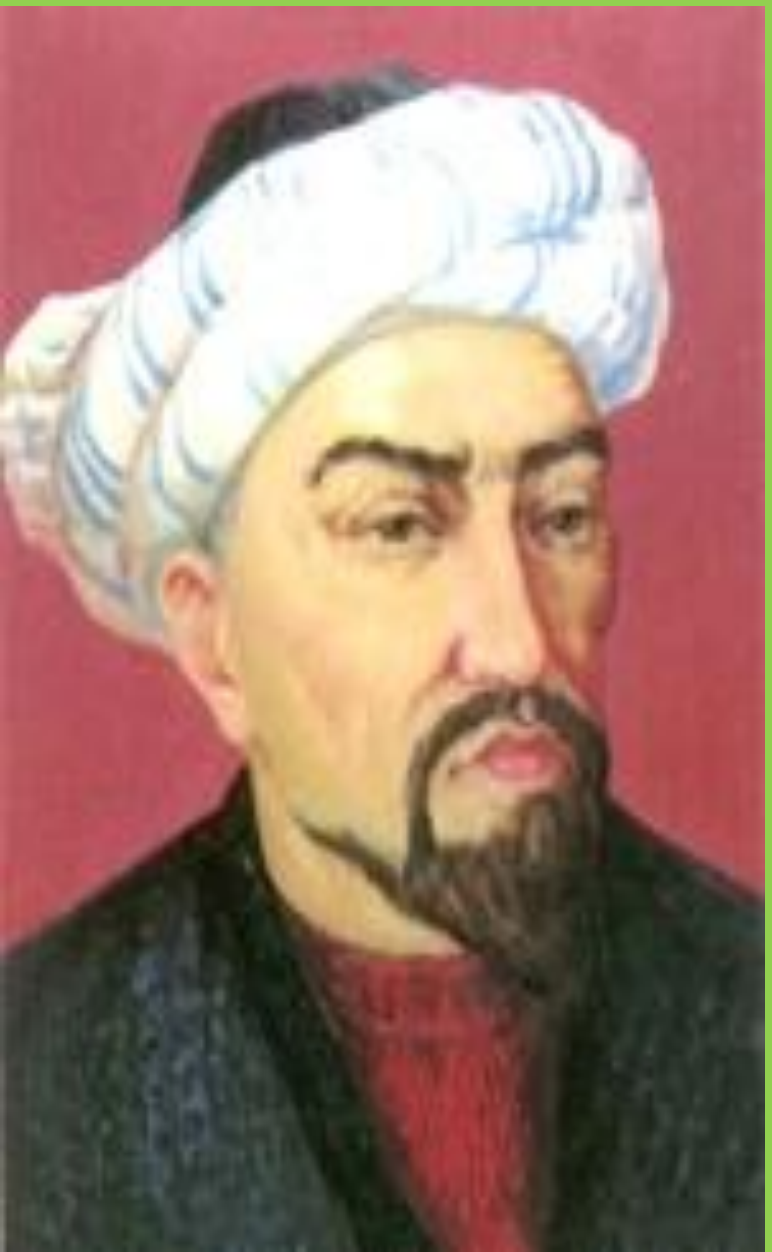
Еңбекті 1906ж. Стамбул қаласында түрік ғалымы Наджип Асим тапқан.

Мысалы:

- **Білімді кісі – қымбат бағалы динар сияқты,**
- **Білімсіз надан – құны жоқ бақыр,**
- **Білімді мен білімсіз қашан тен болып еді**
- **Білімді әйел – ер, надан еркек – әйел.**

- **Ақылды ма көп сөйлеген күбіне**
- **Талай бастың тіл жетті ғой түбіне**
- **Оқ жарасы жазылады, бірақ та**
- **Тіл жарасы жазылмайды түбі не?**

Қожа Ахмет Йассауи



Ахмет Йассауи 1093 ж. Сайрам қаласында туған – түркітілдес халықтар арасында сопылық әдебиеттің қалаушысы, ақын, ойшыл.

Негізгі еңбегі “Диуани хикмет” – “Ақыл кітабы” – дидактикалық – этикалық туынды болып табылады.

“Диуани хикметті”зерттеген ғалымдар:

Шет елде	*Қазақстанда*
➢ А.Н.Самойлович	– С. Дәуіұлы
➢ А.К. Боровков	– Е. Дүйсенбайұлы
➢ Г.Ф. Благова	– Н. Келімбетов
➢ Э.Р. Рустемов	– Ә. Дербісалиұлы
➢ Н.М. Маллаев	– Н. Нуртазина
➢ В.И. Зохидов	

Тарихи, әдеби, тілдік тұрғыдан жан-жақты түсінік берген М.Жармұхамедұлы

Сүлеймен Бақырғани 12 ғ. *Өмір сүрген сопылық - дидақтикалық әдебиеттің негізін қалаушылардың бірі.*
Қ.А. Йассауидің ізбасары, шәкірті.

Негізгі мұрасы “Бақырғани кітабі” 19 ғ.
Қазан, Ташкент, Стамбұл қалаларында басылып шықты.

Сулеймен Бақырғани еңбегінде адамның ішкі дүниесіне көп көңіл аударды және моральдік – этикалық іс – әрекетіне, рухани тазалығына, имандылығына, мұсылман парыздарын орындауға мақсаттады.